

Deel I

Statistisch jaarverslag

BESLUIT: SCHIPPER, MAG IK OVERVAREN?

Hoofdstuk 1

Dirk Malfait

2001 was voor de Vlaamse arbeidsmarkt een turbulent jaar, met tal van ups – opnieuw stijgende werkloosheidscijfers, stijgend aantal falingen – en downs – dalend aantal openstaande vacatures en een lichte afname van de krapte op de arbeidsmarkt.

 Hfdst. 2

In het Statistisch Jaarverslag van dit Jaarboek besteden we in 21 korte hoofdstukken aandacht aan de trends en de korte- en middellangetermijnevoluties op de Vlaamse arbeidsmarkt. Als rode draad doorheen deze hoofdstukken loopt het thema van de participatie aan de arbeidsmarkt: wie participeert er, wie niet? Verschilt de participatie naargelang geslacht, leeftijd, onderwijsniveau, type huishouden waartoe men behoort of de buurt waarin men woont? Hoe kwaliteitsvol ervaren werkenden hun arbeid? Kan arbeid soms ziek maken?

Hoe belangrijk het ook is om aandacht te besteden aan wat er gisteren, vandaag en morgen op de Vlaamse arbeidsmarkt gebeurt, het is tevens zinvol om het globale plaatje, de *structurele trends*, niet uit het oog te verliezen.

Centraal in onze aandacht voor het aloude participatievraagstuk, dat de laatste jaren via het concept van de actieve welvaartsstaat een nieuwe invulling krijgt, staat de *blijvende ongelijke verdeling* van betaalde arbeid, volgens het *genoten onderwijsniveau* van de Vlaamse bevolking.

De actieve welvaartsstaat wil meer mensen aan het werk. In de Europese werkgelegenheidsstrategie, die door de Vlaamse Regering mede wordt onderschreven, wordt de klemtoon gelegd op duidelijke objectieven over het aandeel mensen dat tegen 2010 zou moeten werken. Participatie via betaalde arbeid wordt beschouwd als het toegangsticket voor participatie op tal van andere domeinen van het maatschappelijk leven.

Het activeringsdiscours ten spijt, de ongelijke participatie op de arbeidsmarkt blijft een structureel gegeven. De deelname aan de arbeidsmarkt is makkelijker als men over een hoger schools diploma beschikt. Hoewel deelnemen aan de arbeidsmarkt geen kinderspel is,

mag je, zoals in 'schipper, mag ik overvaren?', pas meespelen en overgaan als je een cent betaalt, als je geschikt bent, als je over de gevraagde kwalificaties beschikt.

In dit samenvattende hoofdstuk zullen we illustreren hoe deze glasheldere logica uit dit kinderspelletje zich op verschillende manieren gedurende de ganse arbeidsmarktloopbaan van een individu manifesteert.

1 *Ongelijke participatie op de arbeidsmarkt tussen laag- en hooggeschoolden*

In dit samenvattend besluit richten we de focus op de structurele sociaal-economische kloof die er blijft bestaan tussen laag- en hooggeschoolden op de Vlaamse arbeidsmarkt.¹ Deze kloof naar onderwijsniveau manifesteert zich trouwens niet enkel inzake participatie op de (Vlaamse) arbeidsmarkt, ze weerspiegelt zich tevens in de participatie aan andere maatschappelijke levenssferen en wordt gedefinieerd als een 'nieuwe' maatschappelijke breuklijn (Elchardus, Glorieux, 2002).

De breuk tussen laag- en hooggeschoolden wordt niet enkel weerspiegeld in het grotere werkloosheidsrisico van laaggeschoolden, maar ook in het opvallend kleiner aantal werkenden onder de laaggeschoolden (45%) dan onder de hooggeschoolden (85%). Dit patroon vinden we terug in alle leeftijdsklassen. Bovendien is deze 'onderwijskloof' in de afgelopen tien jaren nauwelijks gedicht.

In 2001 hebben vier op tien Vlamingen tussen 25 en 64 jaar hoogstens een diploma lager secundair onderwijs, 28% is hooggeschoold. In aantal mensen uitgedrukt gaat het respectievelijk om 1 256 000 en 889 500 Vlamingen. De jongste generaties zijn hoger geschoold dan de oudere generaties. Of anders uitgedrukt, in 2001 is 17% van de 25- tot 29-jarigen laaggeschoold, tegenover 66% van de 60- tot 64-jarigen. Belangrijk is dat het aandeel laaggeschoolden op tien jaar tijd met ruim een derde is gedaald. In 1990 bedroeg het aandeel laaggeschoolden tussen 25 en 29 jaar nog 42%. Sinds midden jaren '90 vertraagt deze tendens echter (Slenders, 2001).

---

1 De arbeidsmarktpositie van de middengeschoolden (32% van de bevolking) nemen we bewust niet op in dit verhaal, omdat deze zich meestal tussen de laag- en de hooggeschoolden bevindt. Het nuanceert slechts beperkt de structurele trends die hier geschetst worden.

Het blijft dus belangrijk om dit perspectief niet uit het oog te verliezen, vermits de ‘makers van het werkgelegenheidsdiscours’, academici, sociale partners en overheid, niet altijd even hard op deze nagel blijven kloppen. Sommigen leggen zich neer bij de idee dat er bij de transformatie van de industriële samenleving naar de kennis- en dienstensamenleving sowieso ‘slachtoffers’ vallen: een groep die willens nillens niet kan en zal participeren op de arbeidsmarkt, omdat ze niet beschikt over de gevraagde kwalificaties. Anderen menen dat de structurele problemen zich op de golven van een gunstige conjunctuur vanzelf zullen oplossen. Soms wordt deze problematiek verdrongen naar de achtergrond omdat de arbeidsmarktproblemen van de dag of meer ‘trendy’ arbeidsmarktfragen alle aandacht opeisen.

2 *De samengedrukte loopbaan ontrafeld*

Het globale beeld van de Vlaamse arbeidsmarkt kenmerkt zich door wat de samengedrukte loopbaan wordt genoemd. Ze kenmerkt zich door een steeds latere intrede in de arbeidsmarkt, gevolgd door een periode waarin we met zeer velen, vele uren arbeid verrichten en ten slotte een blijvend vervroegde uittrede. Anders uitgedrukt, bij de Vlamingen van 15 tot 25 jaar werkt 34,5% op de arbeidsmarkt, dit loopt op tot 84% bij de 25- tot 49-jarigen en daalt terug tot 40% bij de 50- tot 64-jarigen. Dergelijke uitgesproken samengedrukte loopbaan is bovendien een Belgische (Vlaamse) specialiteit. Nergens anders in Europa komt dit patroon zo expliciet naar voren (gemiddeld 40%, 78% en 51% in de respectievelijke leeftijdsklassen).

Hfdst. 4

De centrale vraag is evenwel of de arbeidsmarktloopbaan voor laaggeschoolden wel op dezelfde wijze samengedrukt is als voor hooggeschoolden? Door in dit hoofdstuk de arbeidsmarktparticipatie te ontleden naar leeftijdsklasse én hierbij de discrepantie tussen laag- en hooggeschoolden te benadrukken, willen we het globale beeld van de Vlaamse arbeidsmarkt, waaraan ons inziens een ‘maatschappelijk middenklasse-verhaal’ verbonden is, nuanceren. In wat volgt bekijken we per leeftijdsklasse de mogelijke ‘activeringsmarge’.

3 *Jongeren op de arbeidsmarkt: hebben of niet-hebben, dat maakt het verschil*

3.1 ■ ■ Onderwijsparticipatie

In Vlaanderen zijn er minder jongeren aan het werk (34,5%) dan gemiddeld in Europa (40%). Dit hangt nauw samen met de onderwijsparticipatie: bijna 91% van de 15- tot 19-jarigen volgt een basisopleiding en 36% van de 20- tot 24-jarigen. De scholingsgraad is bij ons, o.m. door een langere schoolplicht dan in de meeste Europese landen, hoger dan gemiddeld in Europa (MTA, 1999, p. 168). Dit betekent dat er meer jongeren op de schoolbanken zitten dan elders.

De Vlaamse werkzaamheidsgraad bij jongeren wordt daarenboven ‘gedrukt’ doordat de Vlaamse studenten veel minder dan bijvoorbeeld in Nederland of in Groot-Brittannië kleine jobs hebben of studie en werk combineren. Ongeveer driekwart van de Nederlandse studenten heeft een baantje, tegenover 3% van de Vlaamse studenten. Dit heeft zowel met het opzet van het onderwijssysteem als met ‘cultuur’ te maken. De studenten buiten beschouwing gelaten, werken de Nederlandse jongeren amper meer dan de Vlaamse. Toch neemt ook in Vlaanderen de vraag naar studentenarbeid de laatste jaren vrij sterk toe. De afgelopen vijf jaar nam het aantal openstaande vacatures bij de VDAB voor studentenjobs jaar na jaar toe met ongeveer 33%.

In Vlaanderen wordt dus de kaart van de (hoge) schoolse vorming getrokken: het hoog opgeleid menselijk potentieel als Vlaamse troef. Zij die beschikken over de grondstof ‘hersenen’ worden gestimuleerd om dit te valoriseren in een diploma hoger/universitair onderwijs. Momenteel zijn er meer jonge mensen die een diploma hoger onderwijs of een universitair diploma behalen dan tien jaar geleden.

Naast de vaststelling dat de toegang tot het hoger onderwijs niet voor iedereen even gelijk is (Pelleriaux, 2001, p. 67) beschikken heel wat Vlaamse jongeren niet over het ‘hoogschoolse basistalent’ of halen ze door omstandigheden hun middelbaar diploma niet. In 2001 heeft 12% van de Vlaamse 20- tot 24-jarigen de school verlaten zonder diploma hoger secundair onderwijs. Het onderwijsniveau van de ouders speelt hierbij een belangrijke rol. Een kwart van alle ‘schoolverlaters met laaggeschoolde ouders’, heeft zelf het middelbaar onderwijs niet afgemaakt, tegenover 3% van de schoolverlaters met hooggeschoolde ouders.

3.2 Laaggeschoolden werken minder

Wie niet intreedt

Het is de groep jongeren zonder diploma middelbaar onderwijs die het zeer moeilijk heeft om in te treden op de reguliere arbeidsmarkt. Laaggeschoolde jongeren zijn meer niet-beeroepsactief dan afgestudeerde hooggeschoolde jongeren. Het gaat hier in de eerste plaats om jonge vrouwen die instaan voor het huishouden: 14% bij de laaggeschoolden, tegenover 0,6% bij de hooggeschoolden. Laaggeschoolden hebben vroeger kinderen dan hooggeschoolden en blijven meer dan hooggeschoolden voltijds thuis. Deze vaststelling manifesteert zich vooral in de volgende leeftijdscohorten.

Wie wel intreedt

Het genoten onderwijsniveau speelt een doorslaggevende rol in de zoektocht naar de eerste job. Laaggeschoolde schoolverlaters die op zoek zijn naar een job hebben driemaal meer risico (27%) om na een jaar nog werkzoekend te zijn dan hooggeschoolden (9%). Hfdst. 14

Eens aan het werk verliezen laaggeschoolde jongeren ook sneller hun job. Onder een minder gunstig conjunctureel gesternte (2001-2002) zijn het weerom de laaggeschoolde jongeren, die het eerst werkloos worden. Eens in de werkloosheid blijven ze bovendien gemiddeld langer werkzoekend dan de hooggeschoolde jongeren. Kortom, de jeugdwerkloosheidsproblematiek is vooral de problematiek van laaggeschoolde jongeren: 45% van alle Vlaamse werkzoekende jongeren is laaggeschoold, 16% is hooggeschoold. Hfdst. 8

3.3 Werken is gewerkt

Deze uitgesproken werkloosheidsproblematiek onder laaggeschoolde jongeren impliceert dat ze heel wat minder werkzaam zijn dan de hooggeschoolden. Als we de scholieren en studenten niet meerekenen, en dus enkel de afgestudeerde jongeren beschouwen, dan werkt 65% van de laaggeschoolden, tegenover 88% van de hooggeschoolde jongeren. De voeding, de textiel, de auto-industrie, de industriële reiniging, de kleinhandel en de horeca zijn sectoren waar er nog vraag is naar mensen met weinig werkervaring en met een laag school diploma. De eerste job van de meerderheid van de jongeren, laag- en hooggeschoold, is een job met een tijdelijk contract (bepaalde duur of uitzendcontract). Over het algemeen werken Vlaamse jongeren meer in preciaire arbeidstijdsregelingen dan gemiddeld. Bijna de helft van alle loontrekkende jongeren werkt in één of meerdere preciaire arrangementen zoals onvrij- Hfdst. 17

willige deeltijdarbeid (6%), fysiek belastende arbeidstijden (16%), onvrijwillige tijdelijke arbeid (19%) en sociaal belastende tijden (21%). Dit geldt in het bijzonder voor de laaggeschoolden onder hen.

3.4 ■■ De 'activeringsmarge'?

Terugkerend naar het participatie-discours kunnen we stellen dat er binnen de groep jongeren niet zo veel te 'activeren' valt. Het stimuleren van studentenarbeid zoals in Nederland heeft tevens andere implicaties gaande van de aard en de duur van het onderwijsstelsel, over studiefinanciering tot kinderbijslagregeling enz. Bovendien leert het Nederlandse voorbeeld dat de sterke aanwezigheid van studenten op de arbeidsmarkt leidt tot de verdringing van laaggeschoolden (Vandenbrande, 2001a). In de volgende jaren zal moeten blijken in welke mate het Bologna-proces, waarin geredeneerd wordt in 'studiepunten' in plaats van een aaneensluiting van studie jaren, een effect zal hebben op de groei van de studentenjobs en op de combinatie van (alternerend) werken en leren, en dus op de groei van de werkzaamheidsgraad onder jongeren.

Bij de jongeren betekent het 'activeren' voorlopig in de eerste plaats het preventief tegengaan van (langdurige) werkloosheid en het verschaffen van werkervaring en van opleiding aan de werkloze jongeren. De jonge mannen en vrouwen die niet over een diploma secundair onderwijs beschikken, lijken ons hierbij de meest prioritaire doelgroep.

4 *Met zijn bijna allen veel werken tussen 25 en 49 jaar*

Hfdst. 4

Het 'middelpunt' van de samengedrukte loopbaan situeert zich in de leeftijdsgroep van 25 tot 49 jaar. In Vlaanderen heeft 84% van alle personen in deze leeftijdsgroep een betaalde baan, wat meer is dan het gemiddelde van onze buurlanden (81%) en gemiddeld in Europa (78%). Dit geldt zowel voor de mannen als de vrouwen. In vergelijking met Europa werken we niet enkel met meer, bovendien werkt dit 'groepje' 25- tot 49-jarigen gemiddeld ook meer uren dan in Europa. Uitgedrukt in voltijdse banen bedraagt de Vlaamse werkzaamheidsgraad bij de 25- tot 49-jarigen 88%, tegenover 81% gemiddeld in Europa en 77% in Nederland. Opnieuw wordt deze vaststelling bekeken met de bril van het genoten onderwijsniveau.

4.1 ■ ■ Hooggeschoolden: de strijd met de tijd

Maar liefst 93% van alle hooggeschoolden in deze leeftijdsklasse heeft een betaalde baan, wat eveneens meer is dan het Europees gemiddelde (88%). Bij de mannen loopt dit op tot 96% (89% bij de vrouwen). In termen van voltijdse banen ligt deze werkzaamheid nog hoger. Hooggeschoolde vrouwen werken minder deeltijds (33%) dan laaggeschoolde vrouwen (47%). Binnen de groep deeltijds werkende vrouwen werken hooggeschoolden eerder drie- vierde of meer (42% tegenover 27% bij de laaggeschoolden), terwijl meer laaggeschoolden in kleine deeltijdse jobs actief zijn. Volgens het homogamie-principe vormt men veelal een koppel binnen een gelijkaardig onderwijsniveau. Dit betekent op gezinsniveau dat de werkzaamheidsgraad bij hooggeschoolde tweeverdieners eveneens zeer hoog is, ook in aantal uren. Tevens gaat het hier om de leeftijdsgroep in de gezinsopbouwfase. Het is dan ook niet verwonderlijk dat 'druk, druk, druk' het 'leitmotiv' is van deze hooggeschoolde tweeverdieners op de arbeidsmarkt. Het aandeel tweeverdieners is het afgelopen decennium vrij sterk toegenomen (van 48% in 1988 tot 65% in 2001).

 Hfdst. 21

Sinds enkele jaren wordt aan werkenden de mogelijkheid geboden om een tijdje, hetzij volledig, hetzij gedeeltelijk, uit de 'rat-race' te stappen, om tijd te maken voor zichzelf, de zorg voor anderen, of omwille van zelfontplooiing. Voorheen kaderde dit in een arbeidsherverdelend beleid, waarbij de loopbaanonderbrekers vervangen moesten worden door werkzoekenden. In de formule van het 'tijdskrediet' kan het tijdelijk uittreden omwille van het principe zelf en vervalt de vervangingsplicht. De nieuwste idee die school maakt, is dat de vrijwillige transitie op de arbeidsmarkt (per individu) het best gecoacht kunnen worden via het recht op loopbaanbegeleiding. Zulke transitie tijdens de loopbaan zouden werknemers ertoe kunnen aanzetten om langer op de arbeidsmarkt te blijven, zo hopen een aantal aanhangers van de transitionele arbeidsmarkttheorie.

4.2 ■ ■ Laaggeschoolden: valt er te kiezen?

Hoe zit het nu met de werkzaamheid van de laaggeschoolden in de leeftijdsgroep 25 tot 49 jaar? In 2001 blijft deze groep naar aantal mensen (664 000) niet onaanzienlijk. Globaal ligt de werkzaamheidsgraad (73%) er heel wat lager dan onder de hooggeschoolden (93%). Dit is toe te schrijven aan het beperkt aandeel werkende laaggeschoolde vrouwen (57%), wat evenwel hoger is dan het Europese gemiddelde (50%). Deze groep werkt meer in kleine deeltijdarbeid dan de hooggeschoolde vrouwen, respectievelijk 12% tegenover 4%. Het aandeel werkende laaggeschoolde mannen tussen 25 en 49 jaar (86%) is vrij hoog.

In het zweet des aanschijns...

Laaggeschoolden kunnen (en zijn) door de band genomen vooral aan de slag in de industrie, de bouw en enkele klassieke tertiaire sectoren zoals kleinhandel, horeca, vervoer en in de industriële reiniging. Ze werken meer in preciaire arbeidstijdregelingen (38%) dan hooggeschoolden (25%). Zo ligt het werken in een fysiek belastende arbeidstijdregeling (nachtwerk en ploegenarbeid) bijvoorbeeld bij laaggeschoolden (16%) bijna driemaal hoger dan bij hooggeschoolden (6%). Heel wat andere aspecten van de kwaliteit van de arbeid, zoals het werken in ongunstige arbeidsomstandigheden (hitte, koude, lawaai, werken in pijnlijke posities enz.) zijn typisch voor industriële sectoren, waar heel wat laaggeschoolden actief zijn. Werknemers die in ongunstige arbeidsomstandigheden werken, zijn meer ontevreden in hun job en geven meer aan dat werkstress hun gezondheid aantast, dan zij die niet geconfronteerd worden met ongunstige arbeidsomstandigheden. Bovendien blijkt dat werknemers die werken in ongunstige arbeidsomstandigheden opmerkelijk meer afwezig zijn wegens ziekte. Ook het aandeel arbeidsongeschikten ligt onder de laaggeschoolden tussen 25 en 49 jaar heel wat hoger (7%) dan onder de hooggeschoolden (0,7%).

De slimmen worden steeds slimmer

In de leeftijdsgroep tussen 25 en 49 jaar zijn laaggeschoolde werkenden niet altijd laagopgeleiden. De term 'laaggeschoolden' verwijst naar het schoolse diploma, i.c. hoogstens een diploma lager secundair onderwijs. Door werkervaring kunnen werknemers competenties verwerven die in bepaalde gevallen overeenkomen met de vereiste kwalificaties van midden- of hooggeschoolden. Toch botst men hier soms op een plafond, aangezien voor heel wat functies een formeel diploma vereist is (vooral in de publieke sector).

Daarnaast kunnen laaggeschoolden via opleidingen bijleren. Leren en bijscholen is één van de adagio's van het beleid ('een leven lang leren'). Toch is dit voor heel wat laaggeschoolden geen evidentie. We stellen vast dat hoe hoger het genoten onderwijsniveau, hoe groter de deelnamekans aan bijkomende opleidingen is. Wie het secundair onderwijs volledig doorloopt zal zich op latere leeftijd allicht vaker bijscholen in formele leersituaties dan vroegtijdige schoolverlaters (laaggeschoolden). De leerkansen stijgen bovendien exponentieel bij hen die hoger onderwijs hebben gevolgd. Van de laaggeschoolden tussen 25 en 49 jaar volgt 4% een bijkomende opleiding, tegenover 16% van de hooggeschoolden. Kortom, hooggeschoolden zijn vier keer meer opleidingsactief dan laaggeschoolden, waardoor de bestaande 'kenniskloof' tussen laag- en hooggeschoolden gedurende de loopbaan vergroot.

De loopbaan van laaggeschoolden: een hoger werkloosheidsrisico

Laaggeschoolden zijn meer 'mobiel' tussen het werkende en het werkzoekende segment van de arbeidsmarkt dan hooggeschoolden. Laaggeschoolden worden met andere woorden meer werkloos in hun loopbaan dan hooggeschoolden. Een 'tijdelijke uitstap' gedurende de loopbaan is voor veel laaggeschoolden dan ook een gedwongen uitstap. Binnen de huidige populatie werkzoekenden in Vlaanderen is bijna één op vijf een laaggeschoolde man tussen 25 en 49 jaar (3% is hooggeschoold), waarvan 44% langdurig werkzoekend is. Bovendien hebben werkloze mannen in de meeste gevallen geen werkende partner. Maar liefst 61% van de werkloze mannen leeft in een huishouden waarin niemand een inkomen uit arbeid heeft. ☞ Hfdst. 7

Het werkloosheidsrisico onder laaggeschoolde vrouwen ligt nog hoger. Momenteel is ruim één op vijf van alle Vlaamse werkzoekenden een laaggeschoolde vrouw (4% is een hooggeschoolde vrouw), waarvan ruim de helft (52%) langdurig werkzoekend is. Het is ook in deze groep dat het meest geschorst wordt wegens langdurige werkloosheid (artikel 80). Net als onder de mannen zijn er heel wat arbeidsongeschikte laaggeschoolde vrouwen (7%, tegenover 0,9% onder de hooggeschoolde vrouwen). ☞ Hfdst. 7

In de huidige situatie van een stijgende werkloosheid zal ook het perfide mechanisme van de verdringing van lager- door hogergeschoolden opnieuw ten volle gaan spelen.

Laaggeschoolde vrouwen: arbeid buiten de markt

Een kwart (78 300) van alle laaggeschoolde vrouwen tussen 25 en 49 jaar staat in voor het huishouden, tegenover 5,5% van de hooggeschoolde vrouwen (20 000). Het globale (recente) beeld is dat het hebben van één of twee kinderen bij slechts een *beperkt deel* van de Vlaamse jonge moeders (25 en 34 jaar) hand in hand gaat met het niet hebben van een betaalde baan. Bovendien hervat slechts een zeer beperkt deel van de niet-werkende moeders in Vlaanderen het werk, wanneer de kinderen ouder worden. Er is dus een '*harde kern*' moeders die ongeacht de leeftijd van de kinderen geen betaalde baan heeft. Deze harde kern wordt meer bevolkt door de laaggeschoolde vrouwen (50%) dan door hooggeschoolde vrouwen (15%). In een vorige editie van dit Jaarboek zagen we reeds dat de activiteitsgraad van vrouwen met kinderen heel wat lager ligt bij laaggeschoolden dan bij hooggeschoolden (Geurts, 2000). ☞ Hfdst. 20

Kortom, laaggeschoolde vrouwen tussen 25 en 49 jaar werken minder op de arbeidsmarkt, maar staan wel in voor de zorg van de eigen kinderen. Ook zijn zij het die mee de zorg opnemen in andere (hogergeschoolde) gezinnen onder de vorm van formele of informele kinderopvang en poets hulp in de zwarte en grijze zones van de arbeidsmarkt (Cantillon, 2002). Het is bij deze groep dat de arbeidsval het meest speelt.

Druk, druk, druk

De feitelijke arbeidsmarktsituatie van laaggeschoolde werkenden is minder gunstig dan bij de hooggeschoolden: werkzaam in meer preciaire arbeidstijden en arbeidsomstandigheden, meer risico op ziekte en arbeidsongeschiktheid, minder kans op een bijkomende opleiding, meer kans op werkloosheid. De betekenis van 'druk, druk, druk' heeft voor de laaggeschoolde werkende man en vrouw dan ook een andere betekenis dan voor de hooggeschoolden. Ook voor de vrij omvangrijke groep laaggeschoolde vrouwen die geen arbeidsmarktactiviteit uitoefenen is de connotatie met het begrip 'druk' enigszins anders, en wordt ze meer gesteld in termen van maatschappelijke druk om op de arbeidsmarkt te gaan werken.

4.3 ■■ De 'activeringsmarge'?

Ook hier valt er, net als bij de jongeren, op het eerste zicht weinig te activeren: we werken met velen, veel uren. Toch is het ook op deze leeftijdsklasse dat de 'actieve welvaartsstaat' haar pijlen moet richten.

Vooreerst is er de vrij omvangrijke groep laaggeschoolde huisvrouwen, die heel wat informele arbeid verricht. In hoeverre kan deze 'informele arbeid' op de arbeidsmarkt geduwd of gezogen worden, zodat ook zij als 'werkend geteld' worden? Dienstencheques, PWA, het geven van een werknemersstatuut aan bijvoorbeeld onthaalouders zijn maatregelen die hieraan tegemoetkomen.

Verder blijft de doelstelling om de werkzaamheidsgraad te verhogen tevens nauw verbonden met de aanpak van de werkloosheid, zeker op een ogenblik dat de werkloosheid opnieuw toeneemt. De groep laaggeschoolde langdurig werkzoekenden maakt een omvangrijke groep uit in de werkloosheid. Deze werkzoekenden opnieuw aan een job helpen, via opleiding, IBO, sociale economie-instroom of andere 'activeringsmaatregelen' past perfect in het activeringsverhaal.

Even essentieel in het activeringsverhaal is de complementariteit tussen het verhogen van de werkzaamheid en de verhoging van de werkbaarheid van de jobs. Laaggeschoolden werken in het algemeen meer in minder 'goede' jobs dan hooggeschoolden. De Europese Commissie spreekt in dit verband van 'dead-end-jobs' en van 'low pay/productivity jobs' (Europese Commissie, 2001, p. 74-77). Het verbeteren van de kwaliteit van de arbeid in deze laaggekwalificeerde jobs zou wel eens een belangrijke sleutel kunnen zijn om de vrijwillig vervroegde uittrede van heel wat laaggeschoolden uit te stellen. Bovendien verkleint hierdoor de zogeheten arbeidsval voor laaggeschoolde niet-beroepsactieven. De 'opbrengst' (een 'goede' job) wordt groter dan het verlies (pendel, kinderopvang,...). Op macro-niveau is dit echter moeilijk aan te sturen aangezien de verbetering van de kwaliteit van de arbeid in de ondernemingen, veelal veronderstelt dat wordt ingegrepen in de arbeidsorganisatie en het HRM-beleid van ondernemingen.

5 *50-plus: plus est moins*

5.1 *Vlaanderen hinkt achterop*

De Vlaamse arbeidsmarkt kenmerkt zich door een vervroegde uittrede ('pensioendrang'), zo wordt geponeerd. Die vervroegde uittrede wordt gereflecteerd in de lage werkzaamheidsgraad onder vijftigplussers. Slechts vier op tien van de Vlamingen tussen 50 en 64 jaar is werkzaam op de arbeidsmarkt, tegenover gemiddeld de helft in Europa. Van 65% werkenden onder de 50-54-jarigen, daalt het aandeel tot 38% bij de 55-59-jarigen en verder tot amper 11% bij de zestigplussers. De grote 'uitval' zet zich het meest pertinent in vanaf 55 jaar. Wat verklaart deze lage werkzaamheidsgraad onder 50 (55)-plussers? Is er enkel sprake van een vervroegd uittreden of spelen ook andere elementen een rol? Opnieuw houden we deze vraagstelling tegen het licht van het onderscheid tussen laag- en hooggeschoolden.

Hfdst. 19

5.2 *Hooggeschoolden blijven werken na 50 jaar*

Onder de bevolking tussen 50 en 64 jaar zijn de laaggeschoolden in de meerderheid (57%), een minderheid (18%) is hooggeschoold. Uit het voorgaande weten we reeds dat het onderwijsniveau een belangrijke impact heeft op de arbeidsmarktsituatie. Dit betekent dat de grootste groep, de 591 000 laaggeschoolden, het globale beeld van de arbeidsmarktsituatie van 50-plussers in belangrijke mate medebepaalt. De werkzaamheidsgraad bij de laaggeschoolde 50-plussers bedraagt amper 29%, tegenover 64% bij de hooggeschoolden.

Ongeveer driekwart (73%) van de hooggeschoolde mannen en 52% van de hooggeschoolde vrouwen tussen 50 en 64 jaar is werkzaam op de arbeidsmarkt (63% bij de hooggeschoolde vrouwen tussen 50 en 60 jaar). Steeds meer hooggeschoolden, in het bijzonder vrouwen, boven de 50 jaar zijn en blijven aan het werk. In 1991 bedroeg de werkzaamheidsgraad onder de hooggeschoolde vrouwen 45%. De vraag naar (specifieke) hooggeschoolden op de arbeidsmarkt blijft luid klinken, zelfs als de krapte op de arbeidsmarkt licht afneemt. De structurele knelpuntberoepen betreffen vooral ingenieurs, technici, verpleegkundigen en

Hfdst. 2 informatici allerhande. Ondernemingen hebben nood aan hooggeschoolden, zelfs al zijn ze ouder dan 50 jaar, en hooggeschoolden verlaten blijkbaar slechts beperkt op vrijwillige basis de arbeidsmarkt via een vervroegd pensioen. Met de aankomende cohorten hooggeschoolde mannen en vrouwen, die beide een zeer hoge werkzaamheidsgraad hebben en waarvan het gewicht in aantal binnen de populatie vijftigplussers zal toenemen, kunnen we verwachten dat de werkzaamheidsgraad bij de vijftigplussers de komende jaren zal toenemen. De Euro-

Hfdst. 3 pese doelstelling om tegen 2010 de helft van alle 55-plussers aan het werk te hebben, is echter vermoedelijk onhaalbaar.

5.3 ■ ■ Laaggeschoolden treden vervroegd uit?

Zoals vermeld, is het vooral de bijzonder lage werkzaamheidsgraad onder de laaggeschoolde vijftig (55)-plussers die de globale werkzaamheidsgraad onder de ouderen in de bevolking op arbeidsleeftijd 'drukt'. We haalden reeds aan dat 29 op 100 laaggeschoolde vijftigplussers werkt op de arbeidsmarkt, 41% van de mannen en 18% van de vrouwen.

Deze combinatie maakt dat er heel wat (laaggeschoolde) vijftigplussers in een zogeheten

Hfdst. 21 'workless household' leven. In 2001 telt 12% van de Vlaamse huishoudens met minstens twee volwassenen geen enkel werkzaam gezinslid. Bijna zeven op tien van de personen die leven in een huishouden zonder inkomen uit arbeid is laaggeschoold, waarvan drievierden een vijftigplusser is. Niet meer arbeidsmarktactief betekent echter niet dat deze vijftigplussers niet meer actief zijn. Om één voorbeeld te geven kunnen we verwijzen naar de voor- en naschoolse opvang van de kleinkinderen, die in Vlaanderen door heel wat grootouders gebeurt. Bij kleuterschoolkinderen zijn de grootouders de belangrijkste opvangvorm, bij lagere schoolkinderen staat de opvang door en in de school, samen met de grootouders bovenaan (Vanpée e.a., 2000, p. 53-73).

Huisvrouwen en arbeidsongeschikten drukken de werkzaamheidsgraad

Ten eerste is er een 'historische' verklaring voor de lage werkzaamheidsgraad onder de ouderen. Met een werkzaamheidsgraad van 27% zijn vrouwen boven de vijftig, in het bijzonder onder de laaggeschoolden (18%), slechts beperkt aanwezig op de arbeidsmarkt. Gemiddeld in Europa ligt de werkzaamheidsgraad onder de laaggeschoolde vrouwen op 30%. Van alle Vlaamse vrouwen boven de vijftig jaar is 35% huisvrouw; bij de grootste groep, de laaggeschoolde vrouwen bedraagt dit aandeel 40%, bij de hooggeschoolde vrouwen 17%. Het mannelijke kostwinnersmodel, waarbij de man betaalde arbeid verricht en de vrouw onbetaalde zorgarbeid voor haar rekening neemt, heeft vrij lang stand gehouden in Vlaanderen. Heel wat vrouwen van boven de vijftig zijn eigenlijk altijd huisvrouw geweest of hebben zich in hun loopbaan slechts tijdelijk en/of beperkt op de arbeidsmarkt begeven. De drukkende impact van deze omvangrijke groep huisvrouwen (180 000) op de werkzaamheidsgraad bij ouderen is dan ook vrij groot. Indien we mathematisch abstractie maken van de oudere huisvrouwen dan zou de werkzaamheidsgraad bij de vijftigplussers bijna 48% bedragen.

Hfdst. 19

Ten tweede telt de populatie vijftigplussers heel wat arbeidsongeschikten, vooral onder de laaggeschoolden. In 2001 is 7% van alle vijftigplussers arbeidsongeschikt, 9% bij de laaggeschoolden en 2% bij de hooggeschoolden.

Opdracht volbracht, de rust verdiend

In België zijn er specifieke bepalingen aangaande de wettelijke pensioengerechtigde leeftijd, die in bepaalde gevallen beneden de 65 jaar ligt. Bij de berekening van de werkzaamheidsgraad in de leeftijdsklasse 50 tot 64 jaar wordt deze groep evenwel meegerekend. Net zoals de schoolplichtige leerlingen tussen 15 en 18 jaar de werkzaamheidsgraad bij de jongeren tussen 15 en 24 jaar 'drukken', is dit hier eveneens gedeeltelijk het geval, in het bijzonder in de leeftijdsklasse 60 tot 64 jaar. Welke categorieën gaan 'normaal' op pensioen vóór 64 jaar?

Tot 2000 lag de wettelijke pensioengerechtigde leeftijd van vrouwen op 61 jaar en momenteel ligt deze op 62 jaar. Als we de gebruikelijke grens van 64 jaar hanteren dan ligt de werkzaamheidsgraad van vrouwen op 27%. Hanteren we 60 jaar als grens dan stijgt de vrouwelijke werkzaamheidsgraad naar 37%. Bij de laaggeschoolde vrouwen is er in dat geval een toename van 18% naar 26% en bij de hooggeschoolde vrouwen van 52% naar 63%. Als we deze redenering doortrekken naar de globale werkzaamheidsgraad van ouderen

(mannen 50-64 jaar en vrouwen 50-60 jaar) dan stijgt het aandeel werkenden van 40% naar 47%.

Verder zijn er een aantal personen die reeds voor hun 65 jaar de pensioenleeftijd hebben bereikt. Personen met een loopbaan van 45 jaar (42 jaar voor vrouwen) voldoen aan de wettelijke pensioengerechtigde leeftijd. Laaggeschoolden, want daar gaat het in de eerste plaats om, die op hun zestiende begonnen te werken, kunnen vanaf 61 jaar (vrouwen op 58 jaar) met 'volwaardig' rustpensioen.

Ten slotte kunnen bepaalde categorieën werknemers omwille van diverse redenen ('bijzonder verdienste', zwaar beroep,...) op een 'normale manier' met pensioen (een volledig rustpensioen) na een kortere loopbaan (mijnwerkers, spoorwegaarbeiders, leerkrachten, militairen, rijkswachters, brandweerman, vliegend personeel van de burgerlijke luchtvaart, zeevaarders, enz.).

Het aantal personen dat in Vlaanderen 'normaal' op pensioen gaat vóór 65 jaar via één van de drie hier beschreven regels is een deel van de ongeveer 212 000 gepensioneerden jonger dan 65 jaar. Hierin zijn echter tevens de gepensioneerden vervat die op vrijwillige basis vroegtijdig de arbeidsmarkt verlaten.

Uit de arbeidsmarkt gestoten

Ten vierde worden heel wat vijftigplussers uit het werkende segment gestoten, in het bijzonder de laaggeschoolden (mannen). Dit houdt verband met de de-industrialisering waarbij heel wat jobs voor laaggeschoolden sneuvelen. Naast jobverlies in het kader van herstructureringen zijn er ook heel wat falingen. Het jobverlies door falen is evenwel niet enkel vrij omvangrijk in de industrie, maar ook in de klassieke tertiaire sectoren. Ondanks het feit dat heel wat laaggeschoolde ouderen werkloos worden, is slechts 5% van alle werkzoekenden een laaggeschoolde vijftigplusser (9 200 nwwz). Oudere werklozen worden dan ook voor een groot gedeelte uit de werkloosheidsstatistiek gedraineerd via het 'statuut van vrijgestelde oudere werkloze'. In 2001 telt dit 'stelsel' in Vlaanderen 86 000 personen of 8,3% van de bevolking tussen 50 en 64 jaar. Het gaat hier grotendeels om laaggeschoolden, vermits twee op drie oudere niet-werkende werkzoekenden laaggeschoold is.

Bij een ontslag van oudere werknemers tracht men 'naakt ontslag' te vermijden. Een elegante manier hiertoe is het brugpensioen, dat van een aanvankelijke arbeidsherverdelende maatregel een sociale begeleidingsmaatregel is geworden. Alhoewel het aantal brugpensio-

oneerden de afgelopen jaren terugliep, omwille van de striktere toekenningsvoorwaarden, behoorden in 2001 ongeveer 71 600 Vlamingen tot dit stelsel. Dit is ongeveer 7% van de bevolking tussen 50 en 64 jaar. Bijna zeven op tien van alle bruggepensioneerden is laaggeschoold, 9% is hooggeschoold. Het gaat in hoofdzaak om laaggeschoolde mannen ouder dan 60 jaar, veelal afkomstig uit industriële sectoren.

Vrijwillige uittreeders

Een vijfde verklaring voor de lage werkzaamheidsgraad van de vijftigplussers, in het bijzonder bij de laaggeschoolden, is het zogeheten vervroegd pensioen. Wanneer er sprake is van vervroegd uittreden gaat het over deze groep ouderen. Werknemers kunnen vanaf 60 jaar vervroegd op pensioen gaan na een loopbaan van 35 jaar, in ruil voor het derven van een gedeelte van het volledig pensioen. Een deel van de globale groep gepensioneerden tussen 50 en 64 jaar (212 000) is vervroegd met pensioen gegaan, naast de 'normaal' gepensioneerden jonger dan 65 jaar (vooral vrouwen). Van de totale groep gepensioneerden jonger dan 65 jaar (de vervroegd én de normaal gepensioneerden) is 62% laaggeschoold, 16% is hooggeschoold.

We haalden reeds aan dat laaggeschoolden vroeg intreden, dikwijls werkzaam zijn in jobs met een ongunstige arbeidskwaliteit, tijdens de loopbaan een groter risico hebben op werkloosheid, minder opleidingskansen hebben dan hogergeschoolden enz. Het hoogste ziekteverzuim situeert zich in de leeftijdsgroep 45 tot 55 jaar, en ook na 55 jaar blijft het aantal dagen dat men afwezig is wegens ziekte vrij groot. Het vervroegde vrijwillige uittreden van de mannen wordt tevens beïnvloed door het al dan niet hebben van inwonende kinderen. Mannen met inwonende kinderen blijken een behoorlijk werkzaamheidspeil te behouden, terwijl in de overige groep het aandeel werkenden een flinke duik neemt. Economische overwegingen die samengaan met studerende kinderen, lijken een niet onbelangrijke rol te spelen in het uittredepatroon van mannen.

 Hfdst. 20

5.4 ■■ Vijftigplussers: wat is de 'activeringsmarge'?

Vlaanderen heeft een lage werkzaamheidsgraad onder de vijftigplussers. In de courante opvatting over de 'ouderenproblematiek' wordt dit geassocieerd met een vervroegd uittreden uit de arbeidsmarkt. Het vervroegde uittreden wordt veelal beschouwd als een 'actie' van de werknemer, waarbij hij/zij vrijwillig de arbeidsmarkt verlaat. Dit hardnekkige beeld

klopt echter niet helemaal, aangezien andere verklaringen een belangrijke invloed hebben op deze lage werkzaamheidsgraad onder vijftigplussers.

De huidige arbeidsmarktproblematiek bij de vijftigplussers is meer dan in andere leeftijdscategorieën een verhaal over de laaggeschoolden. Bijna zes op tien vijftigplussers is laaggeschoold. In deze leeftijdsklasse hebben we te maken met heel wat huisvrouwen, arbeidsongeschikten, met werknemers die 'normaal' op pensioen gaan en met werknemers die werkloos werden. Binnen de globale groep vijftigplussers is er tevens een beperkt aantal dat vervroegd op pensioen gaat en op vrijwillige basis de arbeidsmarkt verlaat.

Rekening houdend met de actuele feitelijke situatie van de vijftigplussers en met de huidige sociaal-economische context, kan er ook in deze leeftijdscategorie niet in groten getale 'geactiveerd' worden. Een activeringsbeleid gericht op (laaggeschoolde) ouderen is in de eerste plaats een preventief beleid. Dit betekent dat men de vijftigplussers die momenteel actief zijn op de arbeidsmarkt aan het werk tracht te houden tot aan de 'normale' pensioenleeftijd. Dit preventief beleid heeft twee aspecten.

Ten eerste komt het er op neer om de uitstoot van laaggeschoolde oudere werknemers te voorkomen. Dit betekent dat men tracht om de 'ouderenwerkloosheid' te counteren. Het verlenen van RSZ-korting voor het aanwerven van oudere werklozen (+45 jaar) en voor het in dienst houden van oudere werknemers (+58 jaar) zijn hiertoe een aanzet. Op macro-niveau kan de vraag worden gesteld in welke mate er in Vlaanderen een industrieel beleid kan gevoerd worden, dat de uitstoot van laaggeschoolde jobs als gevolg van de transformatie van industrie naar diensteneconomie kan remmen.

Het tweede aspect is erop gericht om het vrijwillig vroegtijdige uittreden vanaf 60 jaar uit te stellen. Zoals reeds eerder aangehaald, hangt dit nauw samen met de werkbaarheid van de job waarin men werkzaam is. Oudere werknemers geleidelijk laten 'uitbollen' via bijvoorbeeld het tijdskrediet, de waarde van ervaring en de hiermee samenhangende competenties herkennen en erkennen via bijvoorbeeld peterschapsformules zijn hiertoe een aanzet. Het gaat echter niet enkel om aandacht voor de kwaliteit van de jobs bij vijftigplussers. Een goede kwaliteit van de arbeid gedurende de ganse loopbaan, kan ertoe bijdragen dat men minder snel de actieve loopbaan vaarwel wenst of moet zeggen.

Naast beide vormen van preventief beleid is ook het stimuleren van arbeidsmarktactiviteit bij niet-meer-beroepsactieve ouderen een piste die momenteel bewandeld wordt. Oudere werklozen moeten zich opnieuw inschrijven als werkzoekend en worden extra beloond als

ze een job vinden. Bruggepensioneerden die opnieuw werk vinden, worden eveneens extra beloond. Daarnaast werd het aantal uren dat een (vervroegd) gepensioneerde mag werken eveneens opgetrokken. Deze maatregelen impliceren evenwel dat er voldoende jobs aanwezig zijn om deze veelal laaggeschoolde ouderen opnieuw als werkenden op de arbeidsmarkt te krijgen.

